

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Пастух А. В.

Стаття присвячена проблематиці криміналістичної класифікації та криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки. Під час проведення дослідження злочинні діяння, що пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, було розподілено за способом вчинення на: злочини, пов'язані з приховуванням екологічної інформації; злочини, пов'язані з порушенням правил безпеки виробництва, що призводить до забруднення природного навколишнього середовища, несе небезпеку людству, тваринному чи рослинному світу; злочини, пов'язані з порушенням правил будови, експлуатації будівель, припиненням такої експлуатації; злочини, пов'язані з порушенням порядку проведення екологічної експертизи. За рівнем шкоди, що завдається державі та навколишньому природному середовищу, злочини було розподілено на такі, що: завдають економічну шкоду, проте не суттєво впливають на стан навколишнього природного середовища; завдають економічну шкоду та впливають на екологічний баланс екологічних систем та природних комплексів; значним чином впливають на навколишнє природне середовище, екосистему, рослинний та тваринний світ, їхню популяцію тощо; завдані збройною агресією з боку росії. Запропоновано доповнити КК України статтею 2541 «Нанесення шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок ведення воєнних дій». Констатовано, що злочинцем, який вчиняє злочини, пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, може бути фізична особа, що: а) вчиняє злочини одноособово та не має владних повноважень (загальний суб'єкт); б) перебуває на певній посаді, або до функціональних обов'язків якої входить функція володіння/розпорядження екологічною інформацією, надання дозвільних документів на користування чи експлуатацію земельних ділянок, надр, водних об'єктів тощо (спеціальний суб'єкт).

Ключові слова: злочини, злочини, пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, досудове розслідування, криміналістична класифікація, криміналістична характеристика.

Pastukh A. V. Forensic classification and forensic characterization of crimes related to violations of environmental safety rules

The article is devoted to the problems of forensic classification and forensic characterization of crimes related to the violation of environmental safety rules. During the research, criminal acts related to the violation of environmental safety rules were divided by the method of commission into: crimes related to the concealment of environmental information; crimes related to the violation of production safety rules, which leads to pollution of the natural environment, poses a danger to humanity, animal or plant life; crimes related to violation of the rules of construction, operation of buildings, termination of such operation; crimes related to violation of the procedure for carrying out environmental expertise. According to the level of damage caused to the state and the surrounding natural environment, crimes were divided into those that: cause economic damage, but do not significantly affect the state of the natural environment; cause economic damage and affect the ecological balance of ecological systems and natural complexes; significantly affect the surrounding natural environment, ecosystem, flora and fauna, their population, etc.; caused by armed aggression on the part of Russia. It is proposed to supplement the Criminal Code of Ukraine with Article 2541 "Inflicting damage to the natural environment as a result of military operations". It was established that a criminal who commits crimes related to the violation of environmental safety rules can be a natural person who: a) commits crimes alone and does not have authority (general subject); b) is in a certain position, or whose functional duties include the function of possessing/managing environmental information, issuing permits for the use or exploitation of land plots, subsoil, water bodies, etc. (special subject).

Key words: crimes, crimes related to violation of environmental safety rules, pre-trial investigation, forensic classification, forensic characteristics.

Постановка проблеми. Криміналістична класифікація протиправних діянь відіграє важливу роль під час формування методики розслідування кожного окремого виду протиправної діяльності, оскільки «згруповані» законодавцем в розділах

Кримінального кодексу України злочини не рідко мають схожі способи їхнього розслідування, що й вимагає проведення класифікації, яка базується на криміналістично значущих ознаках та використанні здобутків інших наук (не лише кримінально-правового циклу). Вказане значним чином розширює можливості дослідження особливостей вчинення, розслідування та протидії злочинній діяльності, оскільки у такому випадку остання розглядається не суто крізь призму об'єкта злочинного посягання, який використовувався законодавцем як критерій для класифікації, що не завжди дозволяє повною мірою розкрити особливості кожної окремої класифікаційної групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам криміналістичної класифікації злочинів присвячувала свої праці велика кількість науковців. Так, можна виокремити дослідження О. Васильєва, І. Герасимова, В. Гусєвої, В. Журавля, О. Колесниченка, Л. Кривоченка, Г. Матусовського, В. Образцова, М. Рудковської, М. Строговича, О. Трубачова, А. Шмоніна та інших вчених.

Водночас дослідженню криміналістичної характеристики злочинів присвятили свої наукові роботи такі вчені: Л. Аркуша, А. Колесниченко, А. Кофанов, А. Облаков, В. Образцов, В. Сабадаш, В. Тіщенко, Д. Цехан та багато інших дослідників, проте питання криміналістичної класифікації та криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки, до сьогодні не розглядалося, що й підтверджує актуальність проведеного нами наукового пошуку.

Мета дослідження полягає в формуванні криміналістичної класифікації та криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Безпечне навколишнє середовище - це запорука існування будь-якої демократичної держави, адже відповідно до Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1], а забезпечення визначених законодавцем напрямів діяльності є неможливим у випадку несприятливого середовища для існування та життєдіяльності, тому насамперед постає завдання з вироблення методик розслідування злочинної діяльності, що несе загрозу екологічній безпеці.

Беручи до уваги те, що злочинна діяльність є динамічним явищем, яке «швидко пристосовується» до способів та методів, використовуваних органами досудового слідства, виникає нагальна

потреба в постійному удосконаленні вже існуючих та формуванні на їх основі нових методик розслідування злочинів, які враховують сучасні умови та обставини вчинення останніх. Криміналістична класифікація злочинів має велике значення, оскільки на підставі криміналістично значущих ознак, *по-перше*, сприяє конкретизації й деталізації криміналістичної характеристики, не тільки виокремленої категорії злочинів загалом, а і її відповідних різновидів, а *по-друге*, з урахуванням відповідних особливостей у механізмі виділених груп злочинів і їх слідової картини зумовлює розробку рекомендацій з їх розслідування, зокрема у постановці тактичних завдань, засобів і методів їх вирішення [2, с. 352].

На думку В. Тіщенка, криміналістична класифікація злочинів дозволяє провести багатосторонній аналіз виділених категорій злочинів, синтезувати їх криміналістично значущі властивості й дати відповідні криміналістичні характеристики таким категоріям злочинів [3, с. 44]. Продовжуючи вчений підкреслює, що конкретна злочинна діяльність може включати в себе цілу низку злочинів, які відіграють у її функціонуванні різну роль. Тому в ній, на його думку, доцільно виокремлювати: 1) базові злочини, що визначають її основну спрямованість; 2) допоміжні, що спрямовані на забезпечення успішного безперешкодного здійснення такої діяльності; 3) споріднені - схожі за багатьма ознаками з базовими, але й мають деякі кримінально-правові та криміналістичні відмінності; 4) побічні - злочини, супутні базовим, що вчиняються одночасно з останніми внаслідок впливу різних об'єктивних і суб'єктивних факторів; 5) нетипові - окремі злочини, непов'язані з основним напрямом злочинної діяльності, але вчиняються у той же період, що й базові [3, с. 44].

Водночас Гусєва В.О. зазначає, що «криміналістична класифікація злочинів має низку особливостей:

- криміналістична класифікація злочину має наявність об'ємного і багатопланового об'єкта класифікації, це злочини, що володіють сукупністю кримінально-правових, кримінально-процесуальних, кримінологічних і криміналістичних ознак;

- особливості об'єкта зумовлюють тісний взаємозв'язок криміналістичної класифікації злочинів із кримінально-правовою, кримінально-процесуальною та кримінологічною класифікаціями злочинів, що зумовлено інтегративною природою криміналістики;

- класифікаційна система злочинів є динамічною, зміна законодавства, поява нових способів вчинення злочинів спричиняють зміну системи законодавства загалом;

- специфічна мета класифікації, крім систематизації злочинів і методик їх розслідування, спрощення процесу їх пізнання, вона полягає в оптимізації розробки методик розслідування окремих видів злочинів, підвищення ефективності роботи правоохоронних органів із розслідування злочинів;

- сферами застосування є наукова і практична, в першій проводиться розробка нових методик розслідування злочинів, вдосконалення та систематизація наявних методик, розробка рекомендацій щодо розслідування конкретних злочинних діянь;

- практична реалізація класифікацій злочинів здійснюється слідчим шляхом адаптації розроблених методик розслідування окремих видів злочинів до розслідування конкретного злочину шляхом творчого пристосування;

- принцип обліку практики проявляється більшою мірою, ніж в інших класифікаціях, адже класифікація злочинів зумовлена, насамперед, потребами практики;

- належить до загальних методів пізнання, що використовується слідчим у процесі інформаційно-пошукової діяльності, а саме використовується для кваліфікації злочинів» [4, с. 154-155].

Зважаючи на те, що предметом нашого дослідження є криміналістична класифікація та криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки, вважаємо за доцільне насамперед визначитися з тим, що слід розуміти під «екологічною безпекою». Так, у науковій літературі зазначають, що «екологічна безпека - це такий стан навколишнього природного середовища, за якого гарантується запобігання й забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Поняття екологічної безпеки за змістом неоднорідне і використовується принаймні у двох значеннях: як певний стан природного об'єкта і як система соціальних норм, найважливіша цінність, що гарантується державою громадянам для їх нормального існування» [5]. В цілому підтримуючи висловлену точку зору та погоджуючись з усталеною практикою щодо віднесення до злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки, відповідно до Кримінального кодексу України [6] (далі - КК України): порушення правил екологічної безпеки (ст. 236

КК України); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України).

Як перший класифікаційний критерій зазначених вище криміналізованих законодавцем діянь пропонуємо виокремити *спосіб вчинення злочину*, пов'язаного із порушенням правил екологічної безпеки:

по-перше, злочини, пов'язані з приховуванням екологічної інформації;

по-друге, злочини, пов'язані з порушенням правил безпеки виробництва, що призводить до забруднення природного навколишнього середовища, несе небезпеку людству, тваринному чи рослинному світу;

по-третє, злочини, пов'язані з порушенням правил забудови, експлуатації будівель, припиненням такої експлуатації;

по-четверте, злочини, пов'язані з порушенням порядку проведення екологічної експертизи.

Пропонуємо більш детально зупинитися на кожному з вищевикремлених нами злочинів та надати криміналістичну характеристику кожному з них. Так, розглядаючи *злочини, пов'язані з приховуванням екологічної інформації*, варто зазначити, що на погляд В. Єлісеєва, «екологічна інформація починає свій шлях до реципієнта з природної системи, і, зазнавши змін у процесі обробки й аналізу, перетворюється на інформаційні повідомлення, які частіш за все з'являються у вигляді наукових та інших публікацій. Якщо з такого повідомлення вилучити абіотичну, соціогенну й техногенну компоненту, або навіть всі їх разом, то воно збереже свою природу і певну адекватність реальній екологічній ситуації. Якщо ж з повідомлення вилучити біотичну компоненту, то інформаційне повідомлення втратить статус екологічного і перетвориться на технічне, геологічне, економічне або ще якимось іншим» [7, с. 335]. Ю. Шемшученко підкреслює, що «екологічна інформація - будь-яка інформація про стан навколишнього природного середовища в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про події, явища, матеріали, факти, процеси і окремих осіб у сфері використання, відтворення та охорони природних ресурсів, природних компонентів та ландшафтів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки» [8, с. 45].

Вважаємо, що під екологічною інформацією в контексті нашого дослідження варто розуміти інформацію щодо стану навколишнього природного середовища, стану забрудненості довкілля, повітря та водних об'єктів, інших природних комплексів, розпорядником якої є суб'єкт владних повноважень і яка отримує своє зовнішнє вираження шляхом усних, письмових чи інших матеріальних форм публічних звернень.

На наш погляд, зазначений вид правопорушень можна розподілити на наступні підвиди:

по-перше, приховування екологічної інформації суб'єктами владних повноважень, що нею володіють;

по-друге, повідомлення завідомо неправдивої екологічної інформації суб'єктами владних повноважень, що нею володіють;

по-третьє, часткове повідомлення суб'єктами владних повноважень екологічної інформації, що підлягає оприлюдненню.

Злочини, пов'язані з порушенням правил безпеки виробництва, що призводить до забруднення природного навколишнього середовища, несе небезпеку людству, тваринному чи рослинному світу. Даний вид кримінальних правопорушень зазвичай виникає через нехтування суб'єктом господарювання чи працівниками підприємства/установи/організації правилами поведження з відходами, порушення правил виробництва та/або експлуатації обладнання, що в подальшому негативно впливає на стан навколишнього природного середовища, призводить до зменшення популяції тварин/рослин в певному регіоні чи на певній ділянці місцевості, наносить шкоду здоров'ю та життю людей тощо. У розрізі розгляду цієї групи злочинів особливу увагу слід звернути на порушення правил поведження з радіоактивними та токсичними речовинами в процесі здійснення господарської діяльності, оскільки саме вони несуть найбільшу небезпеку у випадку нехтування правилами безпеки. Токсичними (отрутними) є відходи, які при влученні всередину організму через органи дихання, травлення або через шкіру здатні викликати смерть людини або робити на нього сильний негативний вплив. Найнебезпечнішими є радіоактивні відходи. Поняття радіоактивних відходів закріплюється в Законі України «Про поведження з радіоактивними відходами». До них належать матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені діючими нормами, за умови, що використання цих об'єктів та

субстанцій не передбачається. В свою чергу такі відходи, залежно від рівня звільнення яких від контролю органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки, підрозділяються на довгоіснуючі і короткоіснуючі [9].

Злочини, пов'язані з порушенням правил забудови, експлуатації будівель, припиненням такої експлуатації. У даному випадку можуть мати місце декілька випадків, коли під час проектування, введення в експлуатацію та власне самої експлуатації порушуються встановлені вимоги щодо використання очисних пристроїв або іншого обладнання, яке необхідне для того, щоб викиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище були мінімальними. Варто зазначити, що можливість наявності в подальшому негативних екологічних наслідків у даному випадку може спостерігатися як на етапі проектування, так і вже введення чи виведення з експлуатації будівель та споруд, безпосередньої діяльності суб'єкта господарювання, при цьому такі дії можуть бути як створені навмисно задля економії за рахунок певного обладнання чи нехтування встановленими вимогами, так і без прямого умислу через недбалість.

Злочини, пов'язані з порушенням порядку проведення екологічної експертизи. Як зазначає А. Шульга, порушення порядку проведення екологічної експертизи - це невиконання або неналежне виконання експертної науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки¹ [с. 35]. На наш погляд, такі кримінальні правопорушення можна розподілити на певні підвиди:

по-перше, приховування у висновку експертом певних відомостей, неповідомлення яких несе загрозу для довкілля, життя та здоров'я людей, тварин, негативно вплине на рослинний світ тощо;

¹ Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : науково-практичне видання. Харків : НікаНова, 2012. 192 с.

по-друге, надання експертом завідомо неправдивого висновку (або його частини) щодо стану відповідності діяльності певного об'єкта господарювання встановленим вимогам екологічної безпеки;

по-третьє, навмисне спотворення, приховування чи змінення експертом результатів екологічної експертизи;

по-четверте, вплив на експерта з боку сторонніх чи зацікавлених осіб, в результаті чого надається висновок, що містить відомості, які не відповідають дійсності та/або містять сліди фальсифікації;

по-п'яте, виявлення у висновку експерта сліди підробки;

по-шосте, через недбалість або навмисні дії, спрямовані на приховування слідів вчиненого правопорушення, у зв'язку з порушенням правил взяття проб та/або зразків речовин, предметів чи матеріалів, які підлягають експертизі, стає неможливим проведення експертного дослідження.

Частково підсумовуючи, хочемо зазначити, що незважаючи на відносно невелику кількість кримінальних проваджень, відкритих за фактом порушень правил екологічної безпеки, негативний вплив такої діяльності є відчутним для великої кількості осіб та залишає свій «відбиток» на навколишньому природному середовищі в цілому. Беручи до уваги вищезазначену тезу, як наступний класифікаційний критерій пропонуємо виокремити рівень шкоди, що завдається державі та навколишньому природному середовищу. Отже, можна виокремити злочини, пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, що:

- завдають економічну шкоду, проте не суттєво впливають на стан навколишнього природного середовища;

- завдають економічну шкоду та впливають на екологічний баланс екологічних систем та природних комплексів;

- значним чином впливають на навколишнє природне середовище, екосистему, рослинний та тваринний світ, їхню популяцію тощо;

- завдані збройною агресією з боку росії. Зважаючи на руйнівний вплив ведення воєнних дій на навколишнє природне середовище, промисловий та інші сектори, пропонуємо криміналізувати зазначені діяння задля здійснення подальшої кримінально-правової кваліфікації такої діяльності, доповнивши КК України статтею 254 «Нанесення шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок ведення воєнних дій».

Провівши аналіз зареєстрованих та виявлених кримінальних правопорушень, та розглянувши

напрацьовану судову практику, можна зробити висновок, що злочинцем, який вчиняє злочини, пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, може бути фізична особа, що: а) вчиняє злочини одноособово та не має владних повноважень (загальний суб'єкт); б) перебуває на певній посаді, або до функціональних обов'язків якої входить функція володіння/розпорядження екологічною інформацією, надання дозвільних документів на користування чи експлуатацію земельних ділянок, надр, водних об'єктів тощо (спеціальний суб'єкт). Проте варто зазначити, що у даному випадку зловмисник може діяти не лише самостійно, а й за попередньою змовою з іншими особами, при цьому між ними розподіляються функції для досягнення злочинного умислу, тому деякі категорії протиправних діянь можуть вчинятися як загальним суб'єктом, так і спеціальним.

Висновки. Сформована нами в межах дослідження криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки, не є остаточною, а лише слугує одним з векторів для проведення наступних наукових досліджень криміналістичної спрямованості з вказаної проблематики, тому вона в подальшому може змінюватися та доповнюватися. Вказаний аспект пояснюється динамічністю розвитку суспільних відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища, політичними, економічними та соціальними процесами, що супроводжуються виникненням, зміною та припиненням правовідносин, що є актуальними на сьогодні.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Криміналістика : підручник / за ред. Тіщенко В.В. Одеса, 2017. 556 с.

3. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

4. Гусєва В.О. Криміналістична класифікація злочинів: сучасний стан наукового забезпечення та перспективи подальших досліджень. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 2019. С. 151-156. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/34.pdf

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. ТОМ 2. URL: <http://mego.info/матеріал/стаття-236-порушення-правил-екологічно-ї-безпеки>

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

7. Єлісеєв В.В. Впорядкування інформації - поточна проблема екологічної науки. *Наукові записки. Том 18. Спеціальний випуск*. К: РВВ КДПУ. 2013. С. 334-337.

8. Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. К.: Наук. думка. 1989. 70 с.

9. Екологічні проблеми зберігання та утилізації відходів в Україні. *Безоплатна правова допомога*

мога : вебсайт. URL : https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Екологічні_проблеми_зберігання_та_утилізації_відходів_в_Україні

10. Шультга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : науково-практичне видання. Харків : НікаНова, 2012. 192 с.

*Пастух А. В.,
аспірантка кафедри криміналістики
Одеського державного університету
внутрішніх справ*